

Kosztá Gabriella

FORDÍTÁSNAPLÓ

Csiki László temetése után, 2008-ban az Európa Kiadó felkért, hogy sürgősen fordítsam le Gabriela Adameşteanu *Az elveszett délelőtt* című regényét, de akkor még egyáltalán nem gondoltam, hogy Laci a halálával nemcsak ezt az utolsó el nem végzett munkáját hagyta rám, hanem egy új hivatást is örököltem tőle.

Az örökséghez az embernek különös a viszonya, mert az örökséget nem mindig kizárólag érdem szerint és jogos jussként kapjuk, hanem inkább a forgandó szerencsének köszönhetően. Hányszor előfordul, hogy az örököst kitagadják az értékes vagyomból, amelyre évtizedeken át joggal vártam, másnak pedig váratlanul az ölébe hull az örökölt kincs, amire nem is számított. A műfordítás nekem ilyen váratlan örökség, és úgy érzem, nem hagyhatom figyelmen kívül, hogy Csiki Laci halála révén jutottam hozzá, nem kótyavetyélhetem el, meg kell becsülnöm...

Cărtărescu *Orbitor* című prózatrilógiájának fordítását is tőle örököltem. Miután a Jelenkor Kiadónak *Sóvárgás* címmel lefordította már a *Nostalgia*t, elkezdte fordítani az első kötetet. Amikor csaknem húsz éve elkészült a fordítással, azt mondta, többé pisztollyal sem lehet arra kényszeríteni, hogy Cărtărescut fordítson. A saját verseit és regényeit akarja megírni, semmi kedve mások bonyolult képzeletvilágában tévelygni hosszú hónapokon át, mert amíg lefordít egy ív Cărtărescu prózát, addig simán lefordíthatna két normális regényt. Balla Zsófi volt az első kötet kontrollszerkesztője. A két makacs, románul jól tudó erdélyi költő heves vitáinak sokszor tanúja voltam. A mellérendelt mondatok értékéről, a helyes szórendről, a próza költészetéről, a szintaxisról, a két kultúra különbségeiről folyt a vita, amit számos üveg Szalon sörrel igyekeztünk szalonképessé enyhíteni. A fordítás nemcsak azt jelenti, hogy jól ismerünk két nyelvet, és az egyiket a másikon is érthetővé tesszük. A műfordítás sokszor bizonytalan kimenetelű, kockázatos kaland, szellemi bányamunka nemcsak egy másik nyelvben, hanem egy másik és a sajátunktól eltérő gondolkodásmódban és képzeletvilágban.

Már a trilógia román címének telt, önmagába forduló hangzása és tömör többértelműsége is nehezen adható vissza magyarul. Amikor Laci előállt a *Vakvilág* címmel, meghökkenem. Zsófi azt mondta, nem rossz cím, de nem hordozza az *Orbitor* gömbölyedségét, nem utal a látásra, az *orbitor* melléknévi igenév, nem főnév, azt jelenti, *vakító*, nem azt, hogy *vakvilág*, csak a kiterjedés nélküli román valóságra utal, földhözragadt, „hótreál”, tehát nem jó cím. Laci felcsattant, hogy a *vakvilág* a vakság és a fény találkozási pontja, tehát vertikális, többdimenziós, és a magyarban a melléknévi igenév címben szokatlan és ügyetlen, úgyhogy a *vakító* szóba sem jöhet... Miért nem *káprázat*, kérdeztem, ha úgyis a képzelet villanófényéről van szó? *Káprázat* Elias Canetti 1935-ben írt regényének a címe miatt nem lehet, de különben is túl költői cím volna – mondta Laci. A szöveg önmagába forduló Bukarest-vízió, érvelt, munkásnegyedekkel, az ötvenes és hatvanas évek nyomorával, prolikkal, bolgár ősök legendáival, milyen cím passzolhatna hozzá jobban, mint a *Vakvilág*? Ráadásul rövid és frapáns, mint az eredeti, csak kár, hogy összetett szó... Viszont a gömb, golyóbis, szemgolyó, koponya stb. zártságára is utal. Meg az univerzumra. Vitatkoztunk, hogy a *vakító* villanásnak, a villámfénynek is benne kellene lennie a címben. *Vakufény* – ajánlottam végül, de Laci rögtön elvetette, hogy nem egy fényképészeti zsebkönyvről van szó, ne hülyéskedjek! Maradt tehát a *Vakvilág*. Hogy a vitánk annak idején mennyire nem volt indokolatlan, Thomka Beáta 2016-ban a *Jelenkor* folyóiratban megjelent kritikája is alátámasztja, miután – másfél évtizedes késéssel ugyan – a L’Harmattan Kiadó *Káprázat* címmel kiadta a trilógia második kötetét: „...A németek, franciák megtartják az *Orbitor*t, Sean Cotter, a díjazott angol fordító pedig a *Blindinget* választja, amiben a káprázatos meg a *vakító* jelentés is bennefoglaltatik. Egy amerikai költőnő azért hiányolja az elmaradt ’orb’ szóelemet, mert előfordulása a trilógia eredeti címében a latin szótó több jelentésvonatkozását is idézi. Csiki László főcímként a *Vakvilág*ot választotta 2000-ben *A bal szárny* fordításakor, Koszta Gabriella *A test* című, most megjelent második kötetet a *Káprázat* főcímmel látta el. A fordítók, szerkesztők ingázása a vak és a *vakító*, a nem látás és az elkápráztatottság, a befelé és kifelé tekintés, a sötétség és a ragyogás ellenpólusai között összhangban áll a szerző paradoxonok iránti fogékonyságával, kontrapunktikus szerkesztésével. Ez érvényesül ab-

ban a baljós érintkezésben is, amikor a regény ikerpárra osztódó lénye, Mircea és Victor, 'a világ két pólusa' között bekövetkezik az egyesülés: ekkor 'a világ kritikus metafizikai masszává válik és fölrobban', ahogy Cărtărescu egy beszélgetésben mondta."

2002-ben jelent meg románul az *Orbitor* második kötete. Sokkal terjedelmesebb és szövevényesebb, mint az első. Polifonikus mű, nem lineáris cselekményre épülő regény, hanem költői víziókban tobzódó prózai szöveg.

Kérdeztem Lacit, volna-e kedve lefordítani. Kedve már megint lett volna, de ideje nem volt. Azt mondta, a saját dolgait akarja végre megírni, de arra sincs ideje, dolgoznia kell, és nem engedheti meg magának azt a luxust, hogy hónapokig kivonuljon a világból és beletemetkezzen egy román óriáskönyv fordításába. Ráadásul rengeteget bosszankodjon, mert nem elég, hogy a magyar és a román nyelv teljesen különbözik egymástól, a nyelvtani struktúra, a ragozás, az igeidők, a szórend, az egész szintaxis, minden egyéb is, Cărtărescu a temérdek mellékmondatával, az öntörvényű mitikus realizmusával, képzelete és nyelvhasználata szenzualizmusával ezt még tovább fokozza. Nem tud időt szakítani a második kötet fordítására, mondta, pláne ha a kiadás finanszírozása teljesen bizonytalan. 2008-ig azért minden évben megkérdeztem, mert bántott, hogy a munka abbamaradt. Csiki László kiváló költő, író, forgatókönyvíró volt, jól ismerte Bukarestet és jól tudott románul, de a saját groteszk és abszurd látásmódjától, szárazabb, szikárabb stílusától, szigorú szerkesztési elveitől távol állt Cărtărescu mágikus realizmusa, és amit a román író képzeletgazdagságaként értékelnek a hívei, az ő ízlése szerint képburjánzás volt, idegenkedett a szöveg túlzott introvertáltságától és strukturátlanságától. Csiki alkotóművész, író volt. Erős egyéniségét nem tudta és nem is akarta fordítás közben háttérbe szorítani, őt nem az interpretáció érdekelte, hanem a saját kifejezési eszközei, a saját látásmódja és mondanivalója. Passzióból ő írni akart, és nem fordítani.

Laci 2008-ban meghalt. Végérvényesen eldőlt, hogy nem fogja az *Orbitor*t lefordítani. Közben megjelent románul a trilógia harmadik kötete is. Akkoriban kezdtem elég rendszeresen román irodalmat fordítani. Megjelent két-három fordításom. Váratlanul ért az Európa Kiadó felkérése, de meglepetésemre a fordítói munka ugyanolyan közérzetet és szellemi, lelki kielégülést nyújtott, mint a színház.

A színházi közérzet nagyon-nagyon jó állapot! Aki próbálta, tudja. A műfordításnak megvan az az előnye, hogy közben nem néznek! A saját színészi paradoxonom, hogy nemigen tudok színészkedés nélkül megenni, viszont eléggé zavar, ha néznek... Fordítás közben megnyugtató, hogy nem a közönséggel, hanem a szerzővel vagyok interaktív kapcsolatban, vagyis csak a szöveggel kerülök bizalmas viszonyba. Ilyesmiken, igaz, akkoriban nem sokat gondolkoztam, csak éreztem, hogy ez a tevékenység örömmel és kellemes izgalommal jár, szívesen csinálom, ha alkalmam nyílik rá.

Eltelt vagy három év, és az életkörülményeim úgy alakultak, hogy vissza kellett húzódnom, beláthatatlan időre haza kellett jönnöm Marosvásárhelyre. Idős szeretteim ápolása közben a hosszú álmatlan éjszakákon szellemi ingert keresve Cărtărescu prózájában találtam vigaszt, megnyugvást, kalandot, szórakozást. Saját „vakvilágomban” felidéződtek bennem az első kötet körüli heves vitáink, és elcsábítottak Cărtărescu hosszú, bonyolult mondatai. Mint amikor az ember képtelen ellenállni egy keresztretjvénynek. Ötletszerűen, kíváncsiságból lefordítottam egy-egy részletet. Nemigen tudtam kimozdulni otthonról, de gondolatban Cărtărescu és Csiki Bukarestjében bolyongtam, leskelődtem, figyeltem a szobrokat, az embereket, a városrészeket, és egyszer csak elkezdtem komolyan fordítani a második kötetet. A *Vakvilág* címet megtartva azt akartam, hogy legyen meg magyarul is ez a kötet, aztán a teljes trilógia. Akár kiadják, akár nem. A legalább ezeröttszáz oldalnyi sűrű, tömény szöveg rendszeres fordítása olyan szellemi elfoglaltságot biztosított nekem hosszú távon, ami elviselhetővé tette a betegséggel és az elmúlással folytatott kilátástalan hadakozásomat. Mert a betegápolás nem teljes lekötöttséget, hanem csupán állandó jelenlétet igényel, de ehhez lelkierőre van szükség, amit valamilyen értelmes vagy értelmesnek vélt tevékenységgel folyton táplálni kell. Egy bonyolult mondat vagy fejezet fordítása közben egy időre kiléphettem a nyomasztó lelki terhek közül, mintha levegőznék... A rengeteg adat ellenőrzése, a folyamatos szótárzás fegyelemre és önuralomra készített, és mindkettőre nagy szükségem volt. Lelki-szellemi-fizikai egyensúlyban tartott. Vagyis kis túlzással azt mondhatom, hogy Cărtărescu könyvének fordítása, annak ellenére, hogy nem is regény, hanem költői próza, a saját „fejlődésregényem” szerepét is betöltötte, ha azt vesszük.

Sorvezetőként használtam Csiki fordítását, megtartottam a leleményesen lefordított tulajdonneveket, és ellestem tőle, hogyan fűzi össze magyarul egy-egy bonyolult bekezdés mellérendelt mondatait, hogyan állítja talpra magyarul a román szórendet, de hamar rájöttem, hogy az eredeti szöveget saját magamon kell aprólékosan átszűrni és a saját értelmezésem szerint kell lefordítanom. Nekem kell lefejtennem a román szöveg szövetét, és a színes gyapjúfonalából újrászövíni az egészet magyarul. Ezzel elég sokáig el lehet bíbelődni.

A *szövetet, szövevényt, gyapjúfonalat* azért emlegetem, mert konkrétan a trilógia második kötetének perzsaszőnyegszövős jelenete ébresztett rá, hogy személyes kapcsolatba kell kerülnöm az eredeti szöveggel, hogy magyarul is természetesen szólaljon meg. Rájöttem, hogy mégis le kell mondanom a *Vakvilág* címről, és helyette a vitatott, de az egyetlen számításba vehető címet, a *Káprázatot* kell használnom. Canetti azonos című regénye ellenére. 2000-ben, az első kötet fordításakor még nem tudhattuk, és szerintem Cărtărescu sem tudta, hogy a második kötetben lesz majd egy hosszú fejezet, amelyet magyarul csak a „káprázat” szóval lehet fordítani. Talán a „vakító”-val lehetne még helyettesíteni, de akkor elveszne belőle az a szikra, amitől az egész jelenet színes, nem fekete-fehér. Most ebből a nagyon hosszú fejezetből itt csak egy rövid idézettel szeretném alátámasztani, hogy miért is cseréltem a *Vakvilág* címet *Káprázatra*: „...Épp azon a napon, amikor befejezte a szőnyeget, csupasz lapockámmal a hús bejárati ajtóra tapadva – miközben megpróbáltam kihúzni a reteszből a biztonsági zárat –, anyám a széles, színes plüssszőnyegen, mint egy arab szövésmintában, hirtelen rábukkant egy szóra. »Káprázatos«, suttogetta, előbb csak magában, de azután ölbe kapott, és ujjával távolabbról mutatta egyenként a betűket, és rajzolta, miközben lelkesen kiabált: 'Nézd, ott a K és az Á, és látod, ott a P és az R, és nézd az Á meg a Z, az A és a T! KÁPRÁZAT!', pedig jól tudta, hogy az én szemem akkor még vak volt a betűkre.”

A műfordítás az én esetemben a színjátszáshoz hasonló tevékenység. Interpretáció. Mintha mindig olvasó-értelmező próbán volnék – a színházban is az a legérdekesebb! Meg kell értenem, magamévá kell tennem az idegen szöveget, hogy hitelesen adjam elő, hogy „interpretáljam”. A fordítás nekem megértés és játék. Nem közvetíthetek valamit, amit nem értek. Nemcsak szavakat fordítok, hanem egy

kultúrát, gondolkodásmódot, mentalitást, képzeletvilágot, stílust is, vagyis mindazt, ami a sorok között vagy a sorok mögött van. Ahogy egy szerepben sem csak a szöveget mondom fel, hanem a szereplő sorsát, jellemét, titkait és rejtett szándékait igyekszem eljátszani, érzékelhetővé tenni, a fordításban ugyanúgy láthatóvá kell tennem az eredeti szöveg rétegeit, regisztereit és árnyalatait. Hermeneutika. Sokszor elgondolkodtam azon, hogy az *Orbitor* három kötetének egyik legtalányosabb és legizgalmasabb szereplőjét Cărtărescu vajon miért nevezi *Herman*-nak, így, egy *n*-nel... Mert ő a hermeneutika/hermeneutika megtestesítője, szimbolikus alak, ő lehet a kulcs a cărtărescui próza értelmezéséhez? Megkérdeztem Cărtărescutól, hogy így van-e, és ő azt válaszolta, hogy nagyon örül a felvetésemnek, de nem kíván rá válaszolni, rám bízva...

Egyszer egy műfordító konferencián a forrásnyelv és a célnyelv viszonyáról, valamint a szöveghűségről szóló kerekasztal-beszélgetésen a résztvevők nagyon okos dolgokat mondtak a műfordításról, és én nagyon zavarban voltam, szabadkoztam, amiért általában nem csak a filológia, hanem a színjátszás felől közelítem meg az idegen szöveget. Ott volt Virgil Tănase, Párizsban élő kiváló író, kritikus, műfordító, színházi rendező, és lelkesen csatlakozott a véleményemhez. Elmondta, hogy a színházi tapasztalatai nélkül, csak a filológiai műveltsége alapján ő például nem merne fordítani. Szerinte az eredeti szöveg természetes lélegzetvételének reprodukálása fordításkor nemcsak filológiai feladat, hanem színészi szerepjáték is. És azt ajánlotta, hogy a műfordítást, bármilyen terjedelmes prózai munkáról legyen szó, mindig hangos olvasással ellenőrizzük, mintha verset fordítanánk. Virgil Tănase véleménye megszabadított a gátlásaimtól, és azt hiszem, neki köszönhetem, hogy a hagyományosabb prózai szövegek fordítása után bele mertem vágni az egyik legtalányosabb és legvitatottabb, de kétségtelesen leghíresebb kortárs román mű fordításába.